

ШЫН

№ 20
(17821)

2010 чылдың
февраль 25,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Нийтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

Карим МОНГУШ

ТЫВА. Өзүлдеңи базымнары КУРЖАГДА: теплица комбинады

Баштайгы өзүмнер цигелекте...

Эрткен педеляда республиканың төвү Кызылды долгандыр пайысыладдың чурттакчыларын аыш-чем-биле хандылар агрокуржагының бир кол кезээ – ногаа аймаан өстүрер теплицаны катап тургузар ажил-херектиң амыдыралга херек кырында боттанганын көргүзүп турар барымдаа – чаа 2010 чылдың баштайгы эки медээзи болган.

Кызыл кожуунуң төвү Каа-Хем урнуң девискээринде Хербис гның адаанда «Кызыл» теплица комбинадының эргижирээн оран-вазының орнунда амгы үениң дик технологияларын ажыглаар теплица комбинады» ККБ деп чаа дүрүлгениң байырлыг ажил-ышкыны болган.

Байырлыг ажил-ышкыныга Ты-Республиканың Чазаның Дар-газы Ш.В. Кара-оол чыылган чонга түшкүлүг болуушкун таварыш-рзге сөстү алган: «Теплица ком-нады» мурнуку чылдарда рес-публиканың бюджетинге дыка хей-уулганы экпел турганын бөгүдөн-лир бис. Сөөлзүредир бо бүдү-лгениң арткан ора-сомазы чер-ырындан шуут чидер деп барган-да, Тываның Чазаа ону кичээ-нге ап, катап ажилдар сорулганы-лгаш, айтырыгны дыңзыг холга-ган. Бо бүдүрүлгени катап диги-рде, элээн хей акшаны үндүрген-рель айдан эгелеп ол эвээш эвес-рлганы берип эгелээр, ооң ачы-нда кожуунуң, республиканың-джеди база экижир. Сан-хөө-ндараашкынының үезинде хей-кижилер ажил-хожул чок ар-п турда, маңаа 40 шаа кижини-кылга хаара тудары база эки-үл-дүр. Кожуун бүдүн респу-бликаның экономиказының быжыг-гадылалын тургузар кол мун-ипалитет болгаш Кызыл хоорай-ааш-чем-биле хандылар агро-ржаа болганда, акша-хөреңги-ле, үе чеже-даа берге болза,-рнуку үелерде турган дагаа-абриказы долу күжү-биле бо

хүнде ажилдап эгелээн, ам бөгүн теплицаны ажилдап тур бис, а дараазында Сукпакта хаан фер-мазын «диргизер» хемчеглерни амыдыралга боттандылар сорул-ганы республиканың Чазаа салган. Бүдүрүлгениң ажилын Норман Эмирасанович Ягъяев удуртуп, билдиг ажилдап билерин ол-бадыткады. Ынчангаш бис бо-чылын Кызылга, эвээш дизе-ле, ийи көдээ ажил-агыг рыногун, кожуунуң төвүнге база бир-рынокту ажилдарын Чазак-даа, кожуун-даа чагыргазы планнап турар бис. Найысылалды-даа, республиканың кожуун, суур-ларын-даа амданы чаагай, эки-шынарлыг, чиик өртектиг ногаа-биле хандылар бүдүрүлгени ажилканы дээр-ле, бистин дө-ревистин өөрүшкүвүс, аас-кежи-вис-тир. Улуг ажил-херектиң бүт-кени дээш силерге байырымны чедирип тур мен!» — деп, Шолбан Валерьевич чугаазын доосту.

Келир үеде комбинат ногаа аймаандан аңгыда, орулга кириер чараш чечектерни, мөөгүлери болгаш картофельди чаа үениң тускай арга-дуржулгазы-биле өс-түрүп эгелээр. Баштайгы орулганы алыры-биле ажил-агыг амды-зында чүгле огурецтерни тарып ал-ган. Чаа технология-биле бир дөр-белчин метр хемчээлдиг черден ортумаа-биле 25-30 килограмм дүжүттү алыр сорулгалыг.

Баштайгы огурецтерниң дүжү-дүн март төнчүзүнде – апрель эгезинде алырын планнап турар.

Светлана БАЛЧЫР

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

Февраль 23-те, Ада-чурт камгалакчызының хүнүнде, найысылал Кызылдың Национал парыгының аксында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге тураскаал – мөңгө оттуң баарынга, байырлыг митинг болуп эрткен. Ону республиканың шериг комиссариатының хоорай килдизиниң начальнигиниң оралакчызы А.Ю. Белодедов ажиткаш, ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.И.Тенге сөстү берген.

Орус армияның тиелелгелиг төөгүлүг үелерин, бөгүнгү ооң күжүн чоргаарал-биле демдег-левишаан, алдарлыг Полтава, Бородино тулчуушкуннарындан эгелээш, Курск ээппээнге, Мос-ква чоогунга, Сталинградка, Берлинге улуг тиелелгелерин маадырларының ачызында Рос-сияның ады алдаржып, делегей-ге тайбың дээш демиселдин кезээде мурнуку одуруунда чоруп орамын онзалап айткан.

Ада-чурттуң Улуг дайыны-ның 65 чыл ою болур чылда фронтчуларже кичээнгей – кижилер бүрүзүңүд ыдыктыг хү-лээлгези. Ооң-биле чергелештир Тывада 400 ажыг «афганчылар» болгаш оске-даа дайынчы ходе-лишкиннерниң киржикчилери бар. Чонун тайбың дыжын камгалап, терроризмге, оор-сукка удур дидим демисежи-турар эр хиндиктиг чонувуска, шеригже белектенип турар аныяктарга – шуптузунга Сер-гей Иннокентьевич Тен ТР-ниң Чазаның өмүнээзинден изиг байыры чедирген.

Федералдыг инспектор А.С. Попов сос ап чүве чугаалааш, Ада-чурттуң Улуг дайынының

хоочуннары, интернационалчы дайынчылар дээр-ге, Ада-чурту дээш, чону дээш амы-тынын бээринден чалданмас кижилер-дир дээрзин айтып, Россия ып-дыг маадырлар-биле бай дээр-зин чоргаарал-биле демдеглээн.

Интернационалчы дайынчы Т.П.Наводкина Ада-чурт камга-лакчызы деп мергежилдиг эш-оорунуң мурнундан байырлыг митингиниң киржикчилеринге байыр чедирбишаан, Ада-чурт-туң Улуг дайынының киржик-чилеринге Улуг Тиелелгениң 65 чылының байырлалында – Тиелелгениң чазында ыяп-ла ужуражып дужарын күзеп, оларга кадыкшылды, аас-ке-жикти күзээп.

Сактышкынын минута-зының соонда, хөгжүмнүң үдел-гезиниң адаа-биле хоорайның албан организацияларының, өөредилге черлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң төлээлери боодал чечектерни салып турда, маадырларга тураскаал – мөңгө от салгынга чалбыраашталып хып артып кагды.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛ-ДУҢ тырттырган чуруктары.

ЧАЗАК ДАРГА- ЗЫНЫҢ ДААСКАНЫ-БИЛЕ

Кызыл-Эрзин аразының автомобиль оруунга орук озал-ондааның болуп турар чылдаа-ганын сайгарып коорун Тыва Республиканың Чазаның Дар-газы Шолбан Кара-оол Аймыл чок чорук човүлелинге болгаш Орук шимчээшкениниң айыыл чок чорунуң талазы-биле рес-публика комиссиязынга даас-кан.

Февраль 21-де эртеңги үеде Балгазын суурдан (Таңды ко-жуун) ырак эвеске, М-54 авто-оруктуң (Кызыл-Эрзин) учас-тогунга, «Тойота-Корола» деп автомашина «Зил-131» чүкк-соортур автомобиль-биле үскү-лешкен, ооң түшелинде алды кижилер амы-тынындан чарылган, оларның аразында 12 харлыг оол база бар.

Республиканың ИХЯ-зының оператив-истелге болуунуң бап удур берген медээзин сзугаар алырга, чүкк соортур машина автооруктуң кыдыгына турда, даштыкы маркалыг машина аңаа кээп үскеп. Улуг машинага орган ийи пассажир когараваан.

Орук озал-ондаа эрткен чыл-даазында деңнээр-ге, ниитизи-биле 6 хуу кызырылган-даа болза, амызындан чарылган-парның саны 1,7 хуу өскөн бо-луп турарыпче Тываның Баш-тыгы кичээнгейни углапдыр-ган. Орук озал-ондааның аар уржуктуулуң талазы-биле бис-тиң республиканың соолүндөп санаарга, бешки черни (18,2 хуу) ээлеп, Кабардино-Балка-риядап чүгле дээр (20,3 хуу) болуп турар. А Россияда ол кор-гүзүг 9,2 хуу.

Республиканың тускай со-рулгалыг программаның сзугаар ОШАЧКИ структуралары техниктиг эде дериинге эвээш эвес акша-хөреңгини тускайлап берген турбуже, мындыг халап болган. Ол ыпкаш орук шим-чээшкениниң дүрүмнерин ха-жыткан чорукту коргүзү тырт-тырып алыр «визир» деп мо-бильдиг комплекстерни, алко-метрлерни, автотехниканы база садып берген турган.

Долаана САЛЧАК,
Тыва Республиканың Чазан-ның парлалга секретары.

«ШЫН» СОЛУН РЕДАКЦИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫ

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга кир-жир эргезиниң кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлуга болгаш «ТР-ге референ-дум дугайында» Тыва Республиканың Хоойлу-зунга дүүштүр 2010 чылдың апрель 11-де ТР-ниң Конституциязынга оскерилгелер кириер айтырыг талазы-биле референдум эрттирер талазы-биле бүрүткеттинген эгелекчи бөлүккө агитация мате-риалдарын телевириг болгаш халас үндезинге парлаар кылдыр солун шөлүн бээр.

Эгелекчи бөлүккө халас үндезинге бээр шөлүн хемчээли «ТР-ге референдум дугайында» ТР-ниң хоойлузунуң 32 чүүлүнүң 1 болгаш 2 пунктула-рынга дүүштүр неделя санының парлалга шөлү-нүң ниити хемчээлиниң 5 хуузу (номерге 434 дөр-белчин сантиметр) болгаш телевириг үндезинге неделя санында үнер парлалга шөлүнүң 5 хуудан

эвээш эвези болгаш 10 хуудан хой эвези болур. Бирги арынга бир дөрбелчин сантиметр шөлүнүң ортээ – 50 рубль; ийиги, үчкү арыннарга – 40 рубль; оске арыннарга – 20 рубль болур. Орус дылга келген материалдарының тыва дылга очулгазы дээш телевири аңгы.

Агитация материалдары солун үнер хүм-е чедир бир хонуктан орайтатпайн дужаар.

Бир эвес кирген материалдар референдум, реклама болгаш массалыг информация чепсек-териниң дугайында хоойлужудулгаларга дүүшпес болза, редакция оларны парлаарындан ойталаар эргелиг.

Материалдарны (саазынга парлаан болгаш электроннуг бижидилгелиг кылдыр) редакцияның Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100, 2 каът, кабинет 32 деп адресинде хүлээп аң турар. Телефоннар 2-01-35, 2-17-91.

Тывага «Мээң тиилелгем» деп төлөмөлөгө дүүштүр 1941-1945 чылдарың дайышыңга киржиң чораан солдаттарың тураскаалдарың май 1-ге чедир чаартыр болган чурумчудар. Бо ажылды тус чер эрге-чагыргалары-биле кады хой-ниити каттыжыпкышпаны, школаларың чурт-ниичилел клубтары, хой-ниити организациялары демнежип кылыр. «Ада-чурттуң Улуг дайышыңга Каа-Хем райондан чоруткан 512 солдаттың адың дапка моңгөжидиң бижиир бис. Оон аңгыда кодээ суурларга марафоннар эрттирер, бистиң район чурттуг улустарың хаара тулар бис, шак ыңчаар ниити күжөһиңкиң-биле ол мемориалды тулар акпаны чыыр бис» — деп, Сарыг-Сеп суурнуң баптыңы Эртине Даңзы-Белек чугаалаан.

Тыва Арат Республикадан фронттуге чорутканнардың даңзыың тодарадыр талазы-биле ажылды республиканың оргкомитеди дооскан. Дайыңче СССР-ниң 2744 хамаатызы болган ТАР-ның 238 хамаатызы чоруткан. Оларның аттарың Национал парк чогуңга тургузар чаа мемориалдың комплекске сиилбип бижиир. ТАР-дан аъттаңган дорт кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыныскап. Оларга Михаил Артемьевич Бухтуев, Николай Николаевич Макаренко, Тюлюш Балдапович Кечил-оол болган Хомушкуну Намгасевич Чүргүй-оол хамааржыр. Совет

ШКОЛА МУЗЕЙИНГЕ УЖУРАЖЫЛГА

Эвилелиниң Маадыры, сураглыг танкист, Тес-Хем кожуунунуң Моол-биле кызыгаар черип-де турар Берт-Даг суурда орпукшуткан Хомушкуну Чүргүй-оолдун хоорун хайгааралга Чазак Даргазының Канцеляриязы алган. Ол дугайында Чазак Даргазының оралакчызының ху-

дарадылганы кылган соонда олар дорт кижиге болганың илестеттис. Лаңзы Оюн база бистип чаңгыс чер-чурттуунус ып-кажыл» — деп, кодээниң чагырга даргазы Мergen Оюн чугаалаан.

Тус черниң школазы чаңгыс чер-чурттуу Хомушкуну Чүргүй-

геп. Ынчалза-даа «Т-34» тапкының механиги чүү дээш шеригниң эң дээди шаңналы Маадырың алдын сыйдызың алганыл?» деп айтырыгга бичии оореникчи тула берген. Чүргүй-оол танкызы-биле Мурнуу Бүгхемниң дүвү-биле чораап, удурлашыкчының мааныны барың талакы эрикче үне халдың кээп, дайышың, оон ченек-херекесел, үгер-бооларың чуура бастырган дээрин богуң билер кижилер ховар боор. Эрес-дидим тыва кижиниң кылганы маадырлыг чоруун совет команди-лал чери бедии-биле үнелээн. Экипажтың беш кижигүшнеринден Маадыр атты чүгүл Хомушкуну Чүргүй-оолга тыныскап. Ол үеде даптыкы күрүшелерниң хамаатыларыңга бээри дыка нарын турган шаңналың аңаа бээр ужурга таварышкан.

Самагалдай суурда Шумов алыпкыларың ады-биле адаан кудумчуга журналистер районунуң чурттакчыларыңдан: «Шумовтар деп кимыл?» деп айтырыгга харыыңы үш удаа оралдапкан, ам алган. Школачылар болган суурнуң ортумак пазылыг кижилери ол алыпкыларың сураглыг миномет салбырының дугайында чүгүл сураан дыңдаан боон турар, а оларның адаарың дүргөһиң болган часпазың шериг техниказың конструкторлары безин кайган турган чүве-дир. Ынчанган делсейиң бүгү артиллерия энциклопедиязың Шумонгарың ады кирген. Ленинград фронтунуң дайылдажың турган тыва чурттуг сураглыг минометчиктерге чораан СЭТА-ның корреспондентизи олар боттары

Совет Эвилелиниң Маадыры Х.Н.Чүргүй-оол оореникчилер-биле.

лээлгезин күүседип турар Артур Монгал Тес-Хем кожуунунуң активи-биле ужуражып турган, дыңаткан.

Фронттуге чоруткан чаңгыс чер-чурттугларыңың Берт-Даг суурда тургускан тураскаалыңга база бир атты оюн бижириң тус чер чагыргазы пииттирлээн. «Берт-Дагдан фронттуге үшэки турачы чораан деп кезээде санап келген бис. Хамык то-

оолга чоргаарланып турар. Дайыңдан эеп келген, ол СССР-ниң Дээди Советиниң депутатың соңгуткан, торон сууруңга хой-де чүүлдерни кылган. Совет Эвилелиниң Маадырың музейиң ында тургускан.

Школачы Айдаңа чаңгыс чер-чурттуу Хомушкуну Намгасевич Чүргүй-оол дугайында Артур Монгалга улуг сеткил ханыпкың-биле чугаалап бер-

Фронтдан чагаала

аразында таңы-тына дыңгаалажыр улус-тур, торонту Тываның дугайында хой болган ыпакпыл-биле чагаалаар, а боттарың дугада аас аңнаас улус-тур деп бижээп.

Билер болган утпас, «ттиелелгем» деп тускай төлөмөлөгө сорулгазы бо. Фронтларның, тылга ажылдап турарың, оларның торелдери болган чоок кижилерниң тыпкышпаның бижиин ада-чурттуң Улуг дайыңы үезинде бистиң республика киржилгезиң билдин арыңнарын ажыдар. Амын беген маадырларың тураскаалдарың чурумчу. Музейлерни чаартыр, мемориалдарың чаагайжыр.

Берт-Даг школазында мушкуну Намгасевич Чүргүй аттың музейиң школачы рекциязы болган Ооредиямызы чыл тончүзүңге чааартырып аазап турар. Чаа чер-чурттугларыңдан айты сураглаар, тоогүчүлөр-б ужуражыр, архинке ажыл хуууушени школачылар бот күүседирлер.

Дина ОЮ

(Школа музейинден чуртар).

КИЖИЛЕРНИНГ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУУ ДЭЭШ...

• Онза байдалдар органнарында

2010 чылдың февраль 17-де ТР-ниң Чаззаанга Тыва Республиканың Онза байдалдарың чайладыр болган оон уржуктарың узуткаар чаңгыс аай күрүпе системазыңың девискээр аайы-биле бапкарылга органнарың хуралы болуп эрткен.

Аңаа эрткен 2009 чылда ук системазың болган ТР-ниң Хамааты камгалап болган онза байдалдар агентилели республикашың девискээриңге хамаатыларың камгалап халдырар болган бойдустуң хай-халавыңдан, техногенниң озал-ондактардан чурттакчы чоңу болган девискээрлерни камгалаар ажыл-херээн түңнөп, түңнелдерни үндүргөн. База ол ышкан 2010 чылда кожунуңа болган хоорайларга орттү, бойдустуң хатшуураңың, суг үерин бап удур болдурбазың чугулалар, техногенниң озал-ондактар ооскун үсер таварылгаларың, кодээ ажыл-агыйың малың болган үнүш-дүжүдүң камгалаар талазы-биле бирги хемчеглерни канчаар чорударың чугаалашкан.

2009 чылда Тыва Республиканың девискээриңде турар Россияның Онза байдалдар намызың салбыры республиканың чурттакчы чоңу бойдустуң хай-халавыңдан болган техногенниң озал-ондактардан, орт айылыңдан, сугта дүшкөп кижилерниң амы-тыныңдан чарлыр чоруктардан база ол ыпкан яязы-бүрү айыыл-халаалар когараан кижилерниң амыдырал-чуртталгазың айыыл чок чоруун камгалаар ажыл-херээн улам күштелдирип, оларны күүседиринче кол угланыпкыңы кылган.

Эрткен чылын Тываның де-

вискээриңге 5 онза байдал илестеттинген. Ол дээрке Кызыл хоорайга болган Оокке болган **орук озал-оплаанга** (техногенниң онза байдал) 4 кижиге амы-тыныңдан чарылган болган 26 кижиге яязы-бүрү кемдээпкышпаны алган. Бо талазы-биле коргүзүг 2008 чылдың коргүзүлгери-биле деңгээрге, 50 хуу кызырылган боон турар. Терс-Холге, Каа-Хемге болган Бай-Тайгага **чер шимчээшкипери** тодарааттыңан, оларның күжү эвээп болганыңдан чурттакчы чоңга кандыг-даа хора чедирбээн.

Суг халавыңдан тургустуну кээп болур онза байдалдар бистиң албан бап удур камгалаар ажылдарың хынамчалыг чоруткан. Бүгү хемчеглерге ТР-ниң Чаззааның курлавыр фондузунда тускай доктаал-биле 1,47 млн. рубльди аңгылаан. Хемперниң суу часкы үеде улгадып, үерлеп болур онза байдалдар болдурбазы-биле 35 гидрологтуг тулуглары хынап, түңнелде 2 камгалап дамбаларга 22747,4 муң рубль негеттинерин албан-ның тускай специалистери тодараатканнар. Оларны сентээри-биле федералдыг бюджеттен 20,0 млн. рубльди, республиканың бюджетинден 2747,4 муң рубльди үндүргөн болган чогуур үезинде септеттинген. Сүт-Хол кожунуң Алдан-Маадыр суурнуң чаны-биле аккан Хемчик

хемниң унуң база ол ышкан Каа-Хем кожунуң Сарыг-Сеп суурнуң чаны-биле баткан Мergen хемниң унуң доштан, боктан аштап-арыгалаан. Доштун уржуундан үерлээн сугтуң айыыл-халавыңдан камгалаңы-биле ТР-ниң Чаззаа «Каа-Хем» хомурдап уургайы-биле доштарың чазылдырар тускай керээ чарып, ынаар 220 муң рубльди аңгылаан турган.

Эрткен чылын республиканың девискээриңге чуртталга болган экономика объектилеринге 470 өрт болган болган оларның саны пинитизи-биле 7,2 хуу кызырылган боон турар. Орттерниң уржуундан 13 (2008 чылда — 12) кижиге амы-тыныңдан чарылган, 28 (28) кижиге бертип-межээн, 63 (136) кижиге амыр-менди камгалааттыңан. Орт халавыңдан материалдыг когаралдың пинити түңү 9,4 млн. рубль болган, 2008 чылдың коргүзүү-биле деңгээрге, ыңчан 36,8 млн. рубльге хамаатылар болган күрүпе когараан боон турар. Хамаатыларың чурттап олурган оран-савазыңга орттүң ооскун үсер таварылгаларың кол чылдагааннары — от-биле серемчилел чок болганыңдан 189 өрт (38,9 хуу), ышп эвээс кылдыңган одаар суугулар болган печкаларың уржуундан 110 өрт (23,4 хуу), электри четкилерин ышп эвээс кылып ажыглааныңдан 108 өрт (23,0 хуу) болган.

Республиканың болган кожунуңа улурулуга черлери эрткен чылын **хемперге, суг объектилеринге** чурттакчы чоңуң айыыл чок чоруун камгалаар

ажыл-херээн Россияның Онза байдалдар намызың Тывада салбыры эки деп санап турар. Сугта дүшкөп кижилерниң саны эрткен чылын эвээп кызырылган, сугта болган озал-ондактар база эвээжээн деп болур. Шапкыңды эки коргүзүлгери доктаамал чоруттуңуң турар рейд-үнүшкүшпөр, хайгыыл ажылыңың, тус черниң удуртулгазыңың ээ-харыскалалыг болганыңдан чедип алган деп болур. Эрткен чылдың эгезинден эгелен сугларга 330 рейд болган хайгыыл ажылың кылган.

Ынчалза-даа эрткен чылын сугта 4 чап бичии уруглар чок болган. Чайгы үеде чоңуң тускай эшпир черлериң аңгылап кылбааныңдан болган аңаа доктаамал камгалакчы постулар чок болганыңдан озал-ондактар болуп турар. Моон соңгаар шапкыңдыг коргунчуг таварылгаларың болдурбазы-биле тус черниң чагырга органнарыңга айтырыгың тургускан, чурттакчы чоңга сугга айыыл чок эшпир дыштанырыңга эшпир черлериң ажыдарың, хоойлу-дүрүм чокка тургустунган эшпир черлериң хорууру-биле сырый ажылдарың чугаалашкан.

2009 чылдың май 22-де ТР-ниң Чаззааның «Тыва Республиканың девискээриңге кижиниң кадыңга айыыл тургузар **куш гривинге** удур хемчеглер чорудар оперативтиг штавың тургузарыңың дугайында» №152-д дугаарлыг дужаалы-биле бо талазы-биле улуг ажыл кылдыңган. Ынчалза-даа Тывага пинитизи-биле гриптиң А ПН1 ви-

рузундан 28 кижиге аараан, оның аразында 13 кижиге — у кижилер, арткан 15 кижиге чии уруглар боон турар. Аар берген кижилерниң 2-зи амы-тыныңдан чарылганнар.

2009 чылдың июнь 9-июнь 25-ке чедир Онур кожунуң Убесу-Нур холдун чаның Далай-Бажы деп черге олкуптар тынылган. Аарың дачың, оскээр таравазың дээш ТР-ниң Чаззааның тускай доктаал-биле курлавырлыг фонду 278,81 рубльди үндүргөн, аар тодарааттыңан черге халдырлыг аарыңларга удур туск хемчеглерни чоруткан, аар ооскун үңген черни узуткап. База ол ышкан Онур кожунуң Сарыг-Хол болган Чазза-Сумуларыңың девискээриң халданырлыг аарыңларга ук демисел чорудар тускай оркуп гривинге удур хемчеглерни чоруткан.

Хуралдың тончүзүңде 20 чылдың багай эвээс болган түңнелдери-биле ТР-ниң Онза байдалдарың чайладыр болган уржуктарың узуткаар чаңгыс аай күрүпе системазыңың девискээр аайы-биле бапкарылга органнарыңың чурттакчы чоңу яязы-бүрү озал-ондак, хай-халаалар камгалаар талазы-биле бирги черни алган пинити — Каа-Хем кожунуң, а үшкүзүңге Би-Хемниң төлөөлери төлөпиг болганнар.

ТР-ниң Хамааты камгалап болган онза байдалдар агентилелиниң парлагга албаны

ТӨӨГҮНҮ ӨӨРЕНИП КӨӨРҮ ЧУГУЛА

Республиканың ийи улуг солуннарының кол редакторларының ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол-биле интервьюзун сонугурап номчудум. Ында «Шын» солунуң кол редактору С.С. Монгуштуң «Чаңгыс демниг Россия» партиязының баштыгы Борис Грызловтуң ийи палаталыг парламентиер дугайында чугаазынга хамаарыштыр айтырынга ам бодумнуң бодалымны илередиң көрейи.

Б.Грызловтуң ийи яңы айтырыглары Тыва Республиканы байдатында, бистиң байдалымыста шуут туруп айтырыглардыр, чүге дээрге 2000 чылда ийи палата тургузар дугайында айтырыг база үндөзүнниг турган. Ынчалза-даа амыдыралдың көргүскени-биле алырга, ол айтырыгны өскээр көөрү негеттишип турар.

Референдумга хамаарыштыр чугаалаарга, 162 кижилер хурааңың Улуг Хуралдың эргежок чугулазы чигзинчиг болуп турар. Референдумну чорударда Улуг Хурал 162, 32-даа санныг

депутаттыг болза, оон чүве хамаарышпас. Сан талазы-биле айтырыгны ханы өөренип көрбээн деп бодаар мен. Оон мурнунда Тываның Дээди Совети 132 депутаттыг турган, хостаттырган кижилер – даргазы биле секретары. Мен бодум ынчаарда Дээди Советтин депутаты, план-бюджет комитетинин даргазы турдум. Ынчанга амгы Улуг Хуралдың хурааңыңда, ажыгы-биле чугаалаарга, халас акша шигээдиң оор депутаттарның саны холун эрттир хой. Мен бодаарымга, 32 депутат четчир. Оларның аразындан 9 хостаткан

депутат турарын (харын-даа хой болду бе) чүлдүгүнүп болур.

Грызловтуң ийи дугаар дотацияда регионнарны каттыштырар дугайында айтырыгы чүгле акша-копеекке даянган болуп турар. Ону мен шын эвес деп санаар мен. Хамаар чүлдү акша-копеекке чагыртып туруп бээрге кайын боор, ниитилелдин, амыдыралдың чамдык адырлары хоозуралга таваржып туруп бергей. Бодаң-даа көрүңер даан, чижекке алыр болза, чогаадыкчы эвилелдер чээрби хире чыл дургузунда орта ажылдап чадап тур ышкажыл, ном-дептер-даа парлаттынмас, чонга тааржыр ыры-шоор-даа бижиттинип турары ховар, шупту-ла акшага үскеш туруп берген. Ол хамаан-чок чепсектиг күштерни база акша-копеекке үндөзилеп тургуза берген-дир. Алдар-аттыг дивизиялар, полктар дүшкен, бригадалар тыттып келген.

Бодумнуң амыдыралымдан ийи чижек: бирээде, Хакасия

шагда Красноярск крайның хурааңыңга турган, республика апарган соонда, чамдык таныш дарга эштерге ужурашкан чугаалажырымга, хөгжүлдө дыка шапкын апарганын чажырбас чорду; ийде, эрткен чылын Агинск хоорайга чордум. Оон мурнунда Агинск-Бурят округу турган, ону Забайкалье крайга каттыштырган. Агинскиге даргалар-биле чугаалажырымга, ол каттыжышкынны улуг-ла хулааң албайн турары илдеп, каттыштырган соонда округтуң чыл бюджетиде 2 катап кызырылган. Дыка хөгжүп тургаш, ам арай муңгаргай байдалда туруп турар.

Тываның тоогүзүндө-даа алыр болза, ТАР үзүндө республика бодунуң күш-шыдалы-биле, күсели-биле амыдырап-чурттап чораан-на болгай. Протекторат үзүндө безин Тыва Красноярскиге чагыртпайн турган, Иркутск губерниязынга кожуп каан турган. Ынчанга

субъектилерни каттыштырар дугайында айтырыгны акша-копеек-биле холбаан барымдаазы чок деп бодаар мен. Шагда болза Тыва автономнуг область турда, Тыва дорту-биле Москвага чагыртып турган. Соңнархоостуң төвү Красноярскиге турган, Тыва оон хурааңыңга кирип-даа турган болза, херек кырында Москвага дорту-биле чагыртып турган. Тускай байдалдыг турган бис, хамаар айтырыгларны Москва дамчыштыр ниитирилеп турган. 1970-1974 чылдарда Күрүлган даргазы турдум, Москва бисти дыка дыңнаар, тускай коор турган чүве.

Чоннуң тоогүзүп өөренип коору черле чугула. Ынчанга апрель 11-де эртер референдумга бүгү чурттакчы чоннуң идеяны киржилгезинден амыдыралымыска эки талажы чарыкталар хамааржыр.

Дозур-оол ТИИМЕЙ.

Кызыл хоорай.

Кыштаглаашкын – хүннүң чугула айтырыгы

Карим МОНГУШ

УЛУГ ЧИДИРИГЛЕР БОЛДУРБАЗЫ-БИЛЕ

Валентин ЕНДАН: «Кыштаглаашкын эң харысалгалыг үзүндө келген. Тывага апрель-март айларда безин кыштаглаашкын уламчылаарын билер болгай силер. Мурнувуста мал оолдаашкынының кидин түлүк үези чоокшулап оор. Монгун-Тайга, Эрзин, Бай-Тайга кожуннарда дыңзыг сооктарның болгаш улуг хат-шуурганнарның уржундан малчыннар малын одарларже үндүрбейн, курлавырга арттырып алган сиден-ширбиини төндүр ажыглаан болгаш мал чеминиң курлааны-биле аныак малдың күш-деңгели баксырап, өлүп хораар таварылгаларны болдуруп, көдээ ишчилерни кончуг улуг бергедежишкыннерге таварыштырып турлар. Бо хүннерде ук кожуннарда, ылаңгыя Монгун-Тайгада, ниитизи-биле 1000 ажыг баш шээр, 300 хире баш бода (сарлыктар) мал өлүп хораан бооп турар. Ол сан-чурагай бүгү малдың 3 хуузу-даа болза, чиди-

Мал ажыл-агыйлыг кижилерге бо хүннерде адакталып турар Инек чылы кончуг соок болгаш элээн чик эвес болур дээрзин Чөөн чүктүң календарында-даа, ай-хүн, сылдыстар чугагайында-даа болгаш синоптиктериниң-даа берип турган баш удур медээлери шыңга дүгжүп турарын амыдыралдан көрүп тур бис. Хар чаап, соок дыңзып көрбээн изиг чурттарда безин агаар-бойдустуң канчаар-даа чаңнап турары, кожавыс Моолда безин -50 градус сооктуң уржундан 1 мил.лион 200 муң ажыг шээр болгаш бода малдың өлүп хорааны ону бадыткап турар.

Республикада эң харысалгалыг үе – кыштаглаашкын уламчылавышаан хевээр. Соок кыштың узамдыгып турарындан, олар-белчирилдер хой хар дүшкенинден ырак-узак, кыдыг-кызыгаар кожуннарда байдал база нарын хевээр. Ол дугайында ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем ямызының сайыды Валентин Ендан республиканың массалыг информация чепсектеринге бодунуң кыска интервьюзунда демдеглен турар.

риглер талазы-биле бистиң республикамыс эң улуг болгаш айыылдыг көргүзүлгелерге деңгештир чоокшулап олурар. Ынчанга айыыл-халаңтың уржуктарын бар арга-курлавырларны ажыглап эвээжидип чайладыры-биле ТР-ниң Чазаа онза байдалдар үзүндө ажыглаар күрүне дотациязындан 1300 муң рубльди байдалы эң берге кожуннарже чоруткан. Ол акша-хөреңги-биле Монгун-Тайгаже барык 50 тонна сиден-ширбиинди, 30 тонна тараа аймаан саткан, чорудуп бердивис. Ам-даа сиденниң 130 хире тонназын, 70 тонна фуражты ынаар сөөртүрү арткан. Сиген сөөртүлгезин Самагалдай таварыштыр чорудар ужурга таваржып тур бис, чүге дизе харның улуг болганындан Хандагайтыдан Монгун-Тайгаже углаан арттар кырында орук-чирик-биле улуг чүк машиналары эртип албастыр. Бергедежип турар кожуннарның чагыргалары боттарының бюджетинден акша-хо-

реңгини тыварын база оралдажып турлар. Кыштаглаашкынның байдалы чүгээр эртип турар кожуннардан 250 хире тонна сиденни тус черлерге хуваарын планнап турар бис. Кожавыс Хакасиядан безин немелде чөмөрни сатып алыр ужурга таваржып тур бис, чүге дизе боттарывыстың эрткен чылгы курлавырларывыста 54 муң хире тонна арткан, мал оолдаашкынының үзүндө ол хире чем четпейн баары билдингир.

Ынчанга тус-тус черлерде чагырга даргаларында болгаш өске-даа харысалгалыг удуртукчуларга бо эртип турар шылгалдалыг үеде малчыннарда чогуур дуза-деткимчени көргүзүп, элээн шыңгыы болгаш хынамчалыг ажылдап, берге байдалды контролгаап, кыштаглаашкында кылыр ужурлуг бүгү хемчеглерни үзүндө кылып чорударын дилээр кижилер мен.

БЕРГЕЛЕРНИ ШАА-БИЛЕ ЭРТИП...

Бо чылдың агаар-бойдус халавының салдарындан тургустунуң турар кыштаглаашкынның аар-берге уржуктары Тываның кыдыг-кызыгаар черинде чыдар Монгун-Тайга кожунуң девискээринде нарын болуп артынышаан хевээр.

ТР-ниң Чазааның болгаш Көдээ ажыл-агый ямызының бо берге байдалдың уржуктарын чавырылдылары-биле үндүрген акша-хөреңгиниң бир дугаар кезээ 600 муң рубль хемчээлдиг акшаның шаа-биле Өвүр кожунуң «Чалааты» ажыл-агыйындан «Мөген-Бүрен» каттышкан ажыл-агыйга 31 тонна, «Малчын» ККБ-ге база 31 тонна, «Сайзырал» МКБ-ге 11 тонна хемчээлдиг сиденни бээрин чугаалашкан турган. Ынчан кээрге эң-не бергедежип турар «Мөген-Бүрен» ККБ-зи ол сиденниң шуптузун бо хүнде сөөртүп алган. «Малчын» ажыл-агыйның ажылдакчылары чоннуң хуу чүк сөөртүр автомашиналарны холезилээп, амдызында 12 тоннаны сөөртүп алган. Түр када холезилеп алган холгелери кадыр арттарга, хар шыпкан берге оруктарга бо-ла үрелип каар таварылгалардан сиден сөөртүлгези саадап турар. «Сайзыралчылар» база хувааттыгган 11 тонна сиденниң догезин дажыглап алганнар.

Кыштаглар аразында аргы-жылга айтыры кончуг берге хевээр. Кожунуң удуртулгазы бергедежип турар малчыннарда шөфтээшкыннерни организастап турар. Малчыннар болгаш кожа чыдар суурларның албан-организация черлери демнежип алгаш, хүннүң-не оруктарны хөртүктөрдөн аштап-арыглап каарга-даа, эртенде хат-шуурган оруктарны база катап хөмө уруп каантары кончуг. Ынчанга дузаламчы кылдыр берген пресстээн сиденни моонү-биле малчыннарның кыштагларында апарып чедирер арга чогуур деңгелде тургустунмайн турар. «Мөген-бүренчилер» ук чидиг айтырыгны үе ниитирилээр-биле кожа чыдар кожундан келген сиденни Кызыл-Хая суурдан 20 километр ырак черде чыдар бөлүк кыштагларда

моончеп алган, оон кыштагларже «таблетка» «УАЗ»-тар-биле сөөртүрүп уламчылавышаан. Тоолайлыгның малчыннары пресстээн сиденни шарыларга безин дажыглаарын оралдажып турарлар.

«Мөген-Бүрен» ажыл-агый Өвүрнүң Чалаатыдан аңгыда, эрткен чылып-на саткан, шыгжап алган Сүт-Холден – 5, Бай-Тайгадан 5 тонна сиденни малчыннарга үлөп, бир кодаңга-ла 120-140 кезек пресстээн сиденни берген.

Кынар-чаар материалдарның курлавырлары эвээжеп, олар ыяп, хөмүр-даш төнүп турары-биле улуг ажыл-агыйның эрткен чылгы хураганнарлыг 11 кодаң бергедежишкыннерге таваржып турар. Бо хүннерде эң-не улуг когарал Сылдыс-оол Коңгаржаңтың кодаңында илереттинген. Оон эрткен чылып торуттунген 500 баш аныак шээр малындан бо хүннерде чүгле 100 баш хураганы арткан. Малчын арып чудаан малга кара шайны-даа хайыңдырып, сиден-ширбиини-даа аксыңче суп, бүгү чогуур хемчеглерни алырга-даа, улуг чидирилдерден малды ол чайладып чадап каан.

Кожунуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң дыңнады-биле алырга, ниити малдың да-ван-дую тастап, күш-деңгели кудулап турар. Бо чылдың январь айда 806 баш эрткен чылгы хураган, февральда бо хүннерге чедир 529 хураган олген. Сарлык туруп турар малчыннарның 824 баш сарлыкның 58 бажы өлүп хораан, ол дээрже колдуунда-ла улуг бүдүрүкчү бугалар болган чап бязаалар бооп турар. Олүп хораан малдың чамдык кезииниң хапын алгаш, республиканың мал аарыглары тодарадыр ветлабораторияга дужааган, ыңчалза-даа оон харызы ам-даа келбээни малчыннар дыңнадып турар.

Айлаң МОНГУШ

ХБАБ – 65 чыл

АМЫР-ТАЙБЫҢ, ОМАК-ХӨГЛҮГ ӨССҮННЕР ДЭЭШ...

Чөөн чүк чопнарының Ай сапаашкыны-биле Чаа үнген чылдың баштайгы ажил хүнү. Часкы шиңчи киргелек хүн шаа-биле чылыдыр шопун, агаар-бойдус чылыг-чымчак ышкаш сагыштыр, сагыш-сеткилдиг ала-чай-гаар көдүрлүшкүңнүү-даа аажок. Кызыл хоорайның чаа төрүттүнген хамаатыларының байырлыг бүртүкээш-кини пайысылалдың бир дугаар божудулга бажыңыга болурун дыңнааш, дораан четтивис.

Чаа төрүттүнген чаптарын үндүр бижир чер. Арыпнарында хүлүмзүрүг чайнаап, холдарында боодал чечектерин, белек-селзеп туткан, оорүшкү-маңнайлыг кырган-авалар, кырган-ачалар, апык адаларның хойун. Үрде маапан чапты үндүрүп алыр дээн келгенперден, эмчи сестразы апык кыс исиниң адын адааш, оон баштайгы ончүзү – чоргектерин, чоорганнарын алган кирип-ле тур. Үр болбаанда ак-кок, ак-кызыл кожаалар-биле шараан чоорган иштиңде чапты адаларының дыңыг, бажыг холдарыңче дамчыдыр бээр, олары улуг соңуургал-биле олары топтап көрүп турарын коорге чаптагычыл. Ог-бүлениң чаа кежигүнү, чаа төрүттүнген чаптың кымчы дөзээнин-не ылавылап турарлар хевирлиг...

Кызыл хоорайның дугаары бир божудулга бажыңыга ТР-ниң Хамааты байдалының акты-

Аас-кежиктиг анык ада-не дун төлү-биле.

лар бижидилгезиниң эргеле-линиң Кызыл хоорайда килди-зиниң удуртукчузу М.С. Ондар шаңгыг чааында аас-кежиктиг 6 ог-бүлениң чаа төрүттүнген чаптарының оларының төрүттү-гениниң дугайында херечилел-дерин байырлыг байдалга ты-ныскаш, ада-исиниң, чоок ки-жилериниң сагыш чоонашкы-нынга бүртүдүп, амыр-тайбың, мепди-чаагай озуп, улуг чурт-туң болган төрзөң Тыва-выстың төлөнтүг оолдар, кыстары бо-лурун күззөп. ТР-ниң Пенсия фондузунуң Кызыл хоорайда эргелелиниң социал төлөңирлер талазы-биле бөлүктүң удуртук-

чузу С.Т. Чалама ажы-толдуг ог-бүлелерге немелде социал төлөңирлер дугайында тайыл-бырны берген, аваларга байыр-ны чедирген.

Хамааты байдалының акты-лар бижидилгезиниң 65 чыл болуп турар юбилейлиг хүнүнде Анжелика Саңды-оол, Эва-Лия Повожакова, Нелли Шарый-оол, Конгар Сат, Начын Оюн, Аганак Чамбыл деп чаптар Кызыл хоорайның, Тыва Республиканың болган Россия Федерациязы-ның чаа хамаатылары болганы тоогүге артар.

Ай кыс МАСНЫК ООЛДУҢ тырттырган чургу.

ХӨЙ ТАЛАЛЫГ МЕРГЕЖИЛ-ДИР

Колдуунда-ла орус дыл кырында ажыглан өөрөңи бергенвис «ЗАГС» деп сөстү адап-каш, Мепдесоннуң вальзын, алдын билзек-терин, уруг төрүттүнгениниң дугайында херечилелди сактын келир бис. Ам бо хүн-перде ол албан чери Тывага тургустунганын-

дап бээр таптыг-ла 65 чылың демдеглен эрттирип турар. Ынчангап Тыва Республиканың Хамааты байдалдың актыларының бижидилге эргелелиниң (Агентилелиниң) даргазы Людмила Ывеевна Кара-Сал-биле кыска чугаавысты силерге соңуургаттывыс.

– Тоогүңүң арыпнарын-дан алгаш коор чүве болза, Тывага «ЗАГС» албаны кажан тургустунганыл, Людмила Ывеевна?

– Чаа үнген 2010 чыл Тыва Республикага Хамааты байдалдың актыларының бижидилге оргашарының тургустунганын-дан бээр юбилейлиг чылы бооп турары-биле онзагай. Таптыг-ла 65 чыл бурунгаар февраль 16-да Тыва Автономнуг областың күш-ажылчы депутаттар Советиниң күөсөкчи комитетиниң шийтири-биле «Кызыл хоорай-га болган областың районнар тоңтеринге хамааты байдалының актылар бижидилгезиниң тала-зы-биле ажылды организация-рының дугайында» № 36 док-таалды хүлээп алган. Ынчангап чурттакчы чоңуң ортузунга херечилелдерини кылдыртыры-ның эргежок чугулазының дугайында калбак тайылбыр ажылын чорударың райкүүсөк даргаларыңга дайскан. Шаң ыңчалдыр хамааты байдалының бижидилгезинге ажыл-чору-дугаа эгелзеп.

– Таптыг-ла ол чөлөрдө эгелеп тыва кижиле бодун шыңзыткан документини холга алган ышажыл але?

– Ол үсеп эгелеп кыска үениң дургузунда дыка хой ажылды ажылдакчылар кылган. 1945-1946 чылдарда төрүттү-

гениниң дугайында 78895 би-жимелди катан тургускап бооп турар. Ол дээрке шийтизи-биле 164 хире бижимелдерлиг деп-тер-дир. А 1946 чылдан эгелеп ол дептерлерини ХБАБ-тың архивинге хоолгалап эгелзеп.

– Ынчан кээрке чүгле бурчтук чорудар ажылдан аңгыда, архив чорудулгазын база кылып турар ышажыл силер?

– Ийе, ол ажылды Тывага ХБАБ албанының бирги удур-тукчузу Николай Кулягин боду ону хүндүлүг дыңтаптылгаче үңгүжөге удуртуп, хой-хой ажылдакчыларга арга-дуржул-газын дамчытканы утундурбас тоогү болуп арткан. А ажыл-албанывыстың күөсөдиги турар хүлээлгезиниң аайы-биле чүгле юристер эвес, психологтар, артистер база чоңуустуң тоогүзүп чыгып, кадагалаш тоогүчүлөр база бооп турар бис. Чижээлээр-ге, бир билдингир кижиниң ук тоогүзүп чада аайы-биле чыгып бижирини – бистиг хүлээлгезис. Ол бүгү амыр эвес ажылды кы-лап ону ыяк билири кол черин ээлээр. Ынчангап бодун ап би-лири, оратор болган балкарык-чы болуру чугула. Ынчан са-гыштап утундурбас бадылгал-лар, уруг херечилелин тыныс-кан байырлалдар эртери бил-дингир. Оон аңгыда өскөлери

дыңнан, оон соңуургаан айты-рының чедимчелиг, тода, кыс-ка харыны бериң билири база мергежил-дир деп бодаар мен.

– Байырлалыңар хүңдиге хой санныг ажылдакчылар-ңарга чүңү күзээр силер, Людмила Ывеевна?

– Калдыг-даа ажылдың эге базымында бергедээшкенин-тер турар. Ындыг, амыр эвес үс-лерде ажылдан чораан хоочунна-ры-высты бир дугаарында дем-дег-лекседим. Тургузукчу эге ча-даа ажылдан чораан хоочунна-ры-ныс Екатерина Петровна Чу-пра-сованы, Бадыпа Дуден-Доржу-ева Кара-Салды онзаалап болур. 1990 чылдан бээр ХБАБ-ты удуртуп келген Наталья Коро-ласина Монгалыни «ТР-ниң ал-дарлыг ажылдакчызы» хүндү-лүг аттың, Россияның Шүүгү яамызының «За усердие» ме-далының ийиги чергезиниң эди-лекчизи-дир. Елена Никонова, Дарый Саая, Валентина Труфа-нова, Валентина Костенко, Анна Севильбаа, Сеңил Ооржак, Алай Монгуш, Кара-кыс Чүлдүм, Мая Дечин болган өскөлери-даа бо онзагай хүнде чоргаарал-биле адап болур. Ынчангап юбилей-лиг бо чылда чаа төлөңилел-дери боттаңдырып, чаа-чаа бедик-терини чедиң ап, хамаатыларга ачы-дуза чедирериниң шына-рып ам-даа экижидип, чедиң-киниңг ажылдаарың бүгү ажыл-дакчыларга күзөдүм.

Бомбүрзектиң судалы

БАЛТИЙ ДАЛАЙНЫҢ ДҮВҮ-БИЛЕ

Россияның газып Ямал чар-тык ортулуктап Европаче Бал-тий далайның дүвүп таварыш-тыр чедирер талазы-биле «Соңгу чүк шугуму» деп улуг төлөңилелди ажылдап кылы-рының чөпшээрели алдыган.

Ол чөпшээрел Россияның Чазак Даргазы Владимир Путин Хельсинкиге болган экология шуулганынга Балтий далайлап чорур газ шугумунда айыыл чок деп бадыйткаан соонда ал-дынган. Бүдүн чартык чыл бу-рунгаар ол ажылга чөпшээр-елди сулгарып дамчыштыр хоолой шойдүңер Швеция, Дания болган Германия күрү-нелер беринкеп турган. Бо төлө-вилел Европаның бүгү ог-бүлө-лериниң барык үштүң ийи кезин газ-биле үзүктөл чок хандыраарың, а Россияны ону

чедирери-биле холбапкан хоо болган политиктиг ийи-бүрү айтырылгалап алдыр-аарың магадылап турар. Тө-вилелдиң ортзеп чижел сапаарга, 7 млрд. хире евро маршрут-биле одаар чүү чорударга чыл санында ки-орулга бүдүн чартык милди доллар болур.

Выборг чоогунда далай у-тогунга ажылдар апрель айда эгелей бээр деп, Россия Чазак Даргазы чугаалаап, чыл эрткенде, 2011 чылдың да ажылдар Германияның Россияның-даа далай-даа, ка-газ чер-даа участоктары доостур.

Келир чылдың чайыны газың пенелде дамчыдыл-болур, а сентябрьда херек-чилер ону ап эгелей бээр.

ЕВРОПА ЧӨВҮЛӨЛИ ЧЫЫЛГАН

Европа чөвүлели (ЕЧ) күрү-нелериниң баштыңнары болган чазактар удуртукчулары Бель-гияның пайысылалыңга бо чылып бир дугаар чыылганнар. Ол ужуражылаңың кол тема-зы – Европаче соолгү үеде чүдүрүлгөн экономотиктиг кри-зистиг үш дугааргы агымын ажып эртериниң оруктарың тывары.

Хүн айтырылгала ийи чугула айтырыг кирген: чаңгыс аай Европа валютазың ажыглан турар черде көстүп кээп орап айыылды чавырылдырар та-лазы-биле дугуруштунган кады ходелиишкенин кылыры болган Европа чөвүлелиниң кежигүнү 16 чурттардан эң на-рып байдалга таварышкан Гре-цияны акша буураашкынындап камгалап алыры.

Кризиске удур хуралды ЕЧ-ниң президентизинге чоокта чаа соңгуткан бельгийжи Херман Ван Ромпейниң эгелзешкени-биле чыылдырган.

ЕЧ күрүнелериниң удуртук-чуларының шийтирилээр айты-рылгалаы нарын. Грецияның дүлдүне бергени улуг орезе Европаның болган оон агы чурттарың саң-хоо рыногунга берге байдалдары тургузуп

турар. Грецияны камгалаар лаазы-биле эргежок чугула х-челерни ЕЧ алыр дээн деп дээ чыылганнары элзеп оож-гаткан. Ону камгалаар да иденкейлиг туржуп тур-черлер – Делегейиниң нажк-фондузу болган Франция Германияның чазактары.

ЕЧ-ниң тургустунганын бээр он бир чыл дургузунда хоонун шак ыңдыг берге ба-далыңа оон кежигүнү чурт бир дугаар таваржып турар. Г-цияга дузаламчы коргүзөр ду-йында шийтириңи хүлээп а-даа болза, ону херек кырып боттаңдырары дыка нары Европаның хоойлужудулгаз-сзугаар алырга, ол зопаже жигүп кылдыр кирип тур чурттар өске күрүнелерниң э-зип боттарыңга албас ужуру Ынчангап мону шийтирилзе-де Европа хоойлузунга чагы-тыры база албан бооп турар.

Оон өске айыыл база бар. Г-цияга саң-хоо дузаның коргүзү-терге, чамдык чурттар кризис-теп үнер талазы-биле огул хемчеглер албайп, бай кожолу дузалантарыңга идеген олур-болур.

Бо чөвүлелдиң шийтирилзе ужуру айтырылгала-ла хой

ТАИЛАНДЫГА ТУТТУРГАН САМОЛЕТТУ ЭКИПАЖЫН ХОСТАПКАН

«Экипажы хостаар, само-летту болган чүктү айтырыг шийтирилтиңгеже чедир-тур» деп шийтириңи Таила-ның кеземче суду үндүргөн. Бо дээрке эрткен чылдың де-кабрь 11-де Бангкоктуң аэро-портунга туттурган чүк соортур Ил-76 деп авиалайперниң тоогүзү-дүр.

Херектиң ужуру канчаар болганын сагындыраал. Грузия-ның «ЭйрВестДжорджия» авиа-компаниязыңга хамааржыр Ил-76 деп самолет Корей Улус Де-мократтыг Республикадан «чер-орүмнээр эт-херексел» чүдүрүп алган, Украинаже ужуң үнү-кен чүве-дир. Таиландың пай-ысылалыңга кывар-чаар чүүл аймап чедир кудун алыры-биле холдурган. Аңаа ол самолетту дыка кичээңгейлиг хынаап, шериң албаны эвес, хамааты кижилерниң демдектерин сал-ган хааржактарда хол гранамет-тарың, эргижирзеп констук-

цияның зенит-ракета комплек-терин болган частыр чүүлдер-тиң алганнар. Ужудукчулар лорт кижиле – Казахстанның ха-маатылары, бирээзи – Беле-русияның. Олар кандыг чүк-түн аңаа чорааның билбеси чугаалап турганнар. Бир эве бортта ок-чөмзөк аймаан чүдү-рүп каан чорааның экипаж бил-ген болза, ол рейстен ойталап турган дээрзин олар дыңнат-каннар.

Ол хыналданы Корей тал-КНО-нуң Айыыл чок чоңу-линиң Соңгу Корейдан ок-чөмзөк аймаан үндүр соортур-хорун турар резолюцияны дү-үштүр кылган. КУДР-ну де-вискээринге ужуң-даа, экин-дириң-даа кирип келген агаар-даа, далай-даа транспорт айма-хынаарың ол резолюция хүлээ-дирип турар.

Байдал ам шийтирил-тинген хире. Экипажга канды-даа буруу онааваан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Геральдика чөвүлелиниң составына өскерилгелер кирирениң дугайында

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында Тыва Республиканың Конституциясының 7 чүүлүнүн 4 кезээн удурга болдурган доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Геральдика чөвүлелиниң 2002 чылдың октябрь 21-№176 Чарлы-биле бадылаттыг тавыгга дараазында өскерилгелерни кирер:

1) Чөвүлелдин составына кирирениң:

Д.Х. Дойбухааны – Россияның Чурулдуу эвилелиниң кежигүнү (дугур-луга суугар);

Д.Х. Уржукту – чурукчу, «Россия-Чурукчулар эвилели» хой-ниити тавыгга чыгыштың кежигүнү (дугур-луга суугар);

М.Ч. Чоолу – Россияның Журна-стер эвилелиниң кежигүнү (дугур-луга суугар);

Б.В. Рудневти – «Тывахамааты-то-вилел» ААН-ниң директору (дугур-луга суугар);

С.Л. Оюну – Россия Федерациязы-ның Театр ажилдакчыларының эвиле-линиң кежигүнү;

М.Б. Ховалыгы – Россияның Чогаал-

чылар эвилелиниң кежигүнү (дугур-луга суугар);

К.А. Каргинаны – Тыва Республика-ның Юстиция херектерининг талазы-биле яамызының килдис начальнигиниң оралакчызы;

Г.Б. Монгушту – Тыва Республика-ның Чазаның Аппаратының херек эм-гелели болган организастыг хандырыл-га эргелелиниң начальнигиниң оралак-чызы.

Чөвүлелдин составында:

Э.Д. Даваа-Самбууну;

Д.Х.К. Баянны;

А.С. Сангаты үндүрер.

3) М.К. Сүрүччантың албан-дужаа-лының ады дараазында эдилге-биле би-жири: «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының девискээр политиказының болган хамааты ийител черлери-биле кады ажилдажылга эргелелиниң килдис начальниги» болган ону Чөвүлелдин харымсалгалыг секретарына томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңа ат салган хүнүн-ден эгелен күнтүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2010 чылдың январь 18

№7

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хой-ниити каттыжышкыннары-биле кады ажилдаарының талазы-биле Чөвүлелдин составына өскерилгелер кирирениң дугайында

«Тыва Республиканың Чазаның Дар-газының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоой-лузунун 7 чүүлүнүн 4 кезээн удуртулга болдурган доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хой-ниити катты-жышкыннары-биле кады ажилдаары-ның талазы-биле Чөвүлелдин 2009 чыл-дың август 14-те Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республи-каның Чазаның Даргазының чанында хой-ниити каттыжышкыннары-биле кады ажилдаарының талазы-биле Чөвү-лелдин дугайында» №193 Чарлы-биле («Тувинская правда», 2009, август 27, октябрь 15; «Шын», 2009, сентябрь 3, октябрь 20) бадылаттыг составына дараазында өскерилгелерни кирер:

а) Чөвүлелдин составына кирирени болза:

Геннадий Дамдынович Кууларны – Тыва Республиканың Чазаның Дарга-зының Канцеляриязының удуртукчу-лук оралакчызы – Тыва Республиканың Чазаның Даргазының девискээр поли-

тиказының болган хамааты ийител черлери-биле кады ажилдажылга эрге-лелиниң начальниги, Чөвүлелдин дар-газының оралакчызы;

Мариана Кызыл-ооловна Сүрүччанты – Тыва Республиканың Чазаның Дар-газының девискээр политиказының бол-ган хамааты ийител черлери-биле ка-ды ажилдажылга эргелелиниң килдис начальниги, Чөвүлелдин секретары;

Юрий Валерьевич Кара-оолду – хоо-чумарының Бүгү-Россия «Дайынчы акы-лукмалышкы чорук» хой-ниити органи-зациязының Тыва девискээр салбы-рының удуртукчузу;

б) Чөвүлелдин составында Ю.Ю. Апаньини, Ю.В. Гаврилову, С.Б. Мон-гени, О.В. Ондарны, М. Х. Дан-Сюрюну үндүрер.

2. Бо Чарлык аңа ат салган хүнүн-ден эгелен күнтүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2010 чылдың февраль 5

№12

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Саң-хөө болган бюджет хайгааралын чорудар албанның тургузуунга өскерилгелер кирирениң дугайында

2009 чылдың декабрь 29 № 650 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 07 чылдың май 15-те «Тыва Респу-бликаның Саң-хөө болган бюджет хай-гааралын чорудар албанның Дүрүмперин дылаарының дугайында» № 605 док-алы-биле бадылаан Тыва Республика-

ның Саң-хөө болган бюджет хайгааралын чорудар албанның тургузуунга өскерилгелерни чаа эдилгелерлиг кансырылга суугар кирир.

2. Ук доктаалды «Тувинская правда» болган «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың декабрь 29-та №650 доктаалына кансырылга

Тыва Республиканың Саң-хөө болган бюджет хайгааралын чорудар албанның ТУРГУЗУУ

Шунтузу 29 специалист, оларның ийителден күрүмениң хамааты албан-хаакчыттар – 17,

* - күрүмениң хамааты албан-хаакчыттары эвес улус – 12.

Балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агыянының продукциязын садып-саарарда балык ажил-агыянының участогун бээр болган керээ чарар эргени тыпсыр конкурстарны эрттирери база ындыг керээлерни чарарының дугайында

2009 чылдың декабрь 17 № 613 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 008 чылдың апрель 14-те «Балыктааш-кын үлетпүрүнге болган балык ажил-агыянының продукциязын садып-саарарда балык ажил-агыянының участогун бээр болган керээ чарар эргени тыпсыр кон-курстарны эрттирери база ындыг керээ-лерни чарарының дугайында» № 264

доктаалыга база 2009 чылдың февраль 14 «Балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агыянының продукциязын садып-саарарда балык ажил-агыянының участогун бээр болган керээ чарар эргени тыпсыр конкурстарны эрттирери база ындыг керээлерни чарарының дугайында» № 136 доктаалыга дүүштүр

Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

1. Балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агыянының продукциязын садып-саарарда балык ажил-агыянының участогун бээр болган керээ чарар конкурстар эрттирер организаторнуң эргезин бээр база ол ыпканы Тыва Республиканың девискээринге турар Россия Федерациязының иштиги суг-ларының биологтуг суг курлавыр-ларына хамаарышкан керээлерни чарары Тыва Республиканың Аңгы-болган балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинге дагзыр.

2. Тыва Республиканың Аңгы-болган балыктаашкын талазы-биле күрүне комитети:

Тыва Республиканың девискээринде турар Россия Федерациязының иштиги сугларының биологтуг суг курлавыр-ларына хамаарышкан балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агы-янының продукциязын садып-саарарда, балык ажил-агыянының участогун бээр керээ чарар болган конкурстарны эрттирер ийитирлерни хүлээн алыр; Конкурстарының түңгелдинде Тыва

Республиканың девискээринде Россия Федерациязының иштиги сугларының биологтуг суг курлавырларына хамаарышкан балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агыянының продукциязын садып-саарарда, балык ажил-агыянының участогун бээр керээлер чардыгга соонда, керээ чарар эргени аайы-биле оларны белеткээр болган чарар;

3. Тыва Республиканың девискээ-ринге Россия Федерациязының иштиги сугларының биологтуг суг курлавыр-ларына хамаарышкан балыктаашкын үлетпүрүнге болган балык ажил-агы-янының продукциязын садып-саарарда, балык ажил-агыянының участогун бээр конкурстарны эрттирер комиссияны Тыва Республиканың Аңгы-болган балыктаашкын талазы-биле күрүне комитети тургузар, оон ажил-чору-лугазының чурумун тодаралдыр болган составы доктаадыр.

4. Ук доктаалды «Тувинская правда» болган «Шын» солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Боду чорур машиналарның болган техниканың өске-даа хевирлериниң байдалына техниктиг хайгаарал талазы-биле албанның күрүне ачы-дузанын чедирениң талазы-биле административтиг регламентизин бадылаарының дугайында

2009 чылдың декабрь 31 №673 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 2005 чылдың ноябрь 11-де «Күрүне хү-лээлгелерин күүседирениң админис-тративтиг регламентилерин болган кү-рүне ачы-дузанын чедирениң адми-нистративтиг регламентилерин ажилдап кылырының болган бадылаарының Чурумунун дугайында» №679 доктаа-лыга, Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың август 23-те «Күрүне хү-лээлгелерин күүседирениң админис-тративтиг регламентилерин ажилдап кылырының болган бадылаарының Чу-румун бадылаарының дугайында» №1000 доктаалыга дүүштүр Тыва Республи-каның Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Боду чорур машиналарның болган техниканың өске-даа хевирлериниң байдалына техниктиг хайгаарал талазы-биле албанның дараа-зында күрүне ачы-дузанын чедирениң талазы-биле административтиг регла-ментизин бадылаар;

тракторларның, боду чорур орук-тудуг болган өске-даа машиналарның база оларның кожугларының күрүмениң техниктиг хыналдазын чорудары;

боду чорур машиналарны башкарап

эргениң экзаменненин хүлээн алыр бол-ган тракторист-машинистин (тракторис-тин) ынызылгаларып тыпсырын;

өөредилге черлеринге дериг-херек-селдерин болган өөредилге чорудулга-зының хандырылганын негелделерге дүгжүн турарының дугайында ынап тып-сыр херечилелдерни чорур органның айттыгга албан черлеринге эрге тып-сырының болган трактористтер болган боду чорур машиналар машинисттерин белеткээр эргениң лицензияларын бээр-иниң айтырыларын сайгарып чугаа-лажыр кылдыр бээрин;

тракторларның, боду чорур орук-тудуг болган өске-даа машиналарның, оларның кожугларының күрүне бүрүт-келди кылырын, а ол ыпканы күрүмениң бүрүткел демдектерин оларга тыпсырын;

тракторларны, боду чорур орук-тудуг болган өске-даа машиналарны, оларның кожугларының четтан унутурун;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болган «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Дар-газының бирги оралакчызы С.ТЕН.

УЛУГ ШАҢНАЛДАРЛЫГ ШАГАА

Хорум-Даг суурнуң чурттакчылары чылдың-на Шагаа уткуур деп солун чаңчылдыг. Бо чылын 9 кызыл меңгилег, Чер олуттуг Сарыг Инек чылын үдээрде база 8 ак меңгилег Демир олуттуг ак Пар чылын уткууп эрттирери Хорум-Дагның ховалыглар төрөл бөлүүнге онаашкан.

Хорум-Даг сумузу 1923 чылда, Чоон-Хемчик кожуун тургустуна бээр, тывылган. Ооң ады ышчап Баян-Бады турган. Соолүнде барып ол Хорум-Даг сумузу апарган. Алдан-Маадыр девискээри база бо сумуга хамааржыр. Чон бо черни тоогуден Чыргакы-Аксы дээр. Коргар чүрек чок, дидим алдан-маадырларның бир кол турлаа бо турган. Сүт-Холдуг Улуг ховалыглары Хорум-Дагже XX вектин эгезинде көжүп келгенер. Ынчангы өгбелериниң — Агбакайның, Дондуптун дээш, өскелериниң-даа ажы-толү, ажы-толүңүң ажы-толү ак Пар чылын уткуур Шагааны харыылап турарлары бо.

Инек чылының соолгү ке-

жээзинде суурнуң Культура бажыңына Шагаа байырлалы эгелзэн. Эрттирер моорейлерниң хой кезинге Кызылда чурттап турар ховалыглар жюри кежигүннери болганнар. Олар дээрде удуртукчу ажылдакчы чораан Алексей, эмчи Надежда, чогаалчы Маадыр-оол, саарлыкчы Юрий суглар-дыр. Баштайгы моорей — национал идик-хеп корүлдеси. Маңаа киржикчилериниң чүгүс кеткен хевин эвес, оларның уран чүүлге салым-чаяалы база барымдаалар. Өгбүлелер ажы-толү-биле киришкенер. Дараазында кожомыктар, улаштыр дүрген-чугаа, үлгер домактарга моорей болган. Бо моорейлер-биле чергелештир эр улус аразынагы шыдыраа,

херээжен улус аразынагы шапши маргылдаалары эгелзэн. Баштайгы хүнүн моорейлери февраль 14-те дүнекиниң 2 шапта доозулган. Эң шыырак шаңналдарны национал идик-хеп моорейиниң тиелекчилери, призерлары-даа алганнар. Оларның шаңналдары он-он муң рубль ортектиг бажың, кухня херексели, хеп чуур машина болган. Хептен бирги черни 1 харлыг кызындан эгелзеш хепкерип алган 3 уруглуг Омак, Надежда Ооржактарның анык өг-бүлөзү алган. Олар ырлаар, сыгыртыр, пии ойнаар, баяннаар дээш, кылымазы чок улус болган. Кожамыктар моорейинге жюри кежигүнү М. Ховалыг конкурстан дашкаар «Географтыг кожомыктарны» чонунга күүседип берген. Ооң кожомыгында «...Килиманджаро бедик-даа бол, кижиги чурту кайың кестүр», «...Кондорлар уя туткан Андылар ырак чорду...» дээр соостер чүү ораннарның дугайында чугаа чоруу турары хорум-

дагжыларга билдингир.

Дараазында хүн үнүп турда, суурда дөң кырынга ак Пар чылын уткуур саңны ховалыгларның эр улузундан эң улуг назылы, чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг кыпсып салган. Хорум-Дагның арат чону Пар чылында сүлдөзү бедик, ак чолдуг боорун ол йорээген. Культура бажыңының иштинге болгаш даштынга база-ла оюн-моорей эгелзэн. Эр улуска даштыгаа баг кагары, хүреш, херээжен улуска клуб иштинге сумо маргылдаазы, хөглүг старттар уламчылаан. Хүрештин шаңналы — соодукчу. Киржикчилерден шаңнал албаан кижиги барык чок. Бо хире үнелиг шаңналдарны республика иштинде кайда-даа Шагаага тывыспайн турары билдингир. Шаңналдар садарына хой акша-хоронгени Хорум-Даг чурттуг ховалыглар боттары чыгган бооп турар.

Бистид корр.

МАРГЫЛДАА УЛАМЧЫЛА

Амыдыралдың омур-хевирин өскөдөр гер-чижек кылды таалдаары-биле Кызуунуң өөредилге кышкылар ортузунга такидапы эрттирер чыл болган.

Чоокта чаа Авырган спорт залына шунту 104 киржикчилег 11 команда, спорттуң аңгы-аңгылеринге моорейлешкен. Оюннарның эгезинден Кок-Тейниң ийи дугаар, Шамбалыг, Баян-Кол школаның командалары чедирни ойнап эгелзэн. Ачырдиг демиселдин түшү Кок-Тейниң ийи дугаарлазы тиелеп үнгеш, ку чаалап алган. Ийиги Шамбалыг, үшкү черни Шамбалыг эгелзэн.

Волейболга Кок-Тейни дугаар школының команда чемпиононап. Ийиги, үшкү черни Баян-Колдун болган бектиг командалары эгелзэн.

Март айда спортчу мадаалар уламчылаар болган теннис, шыдыраа, шапши, хүреш талазы-биле тергилер илередир.

Бистид

Светлана БАЛЧЫР

БУЯННЫГ ӨГБЕНИҢ САЛГАЛДАРЫ

• Сарыг шажынның дээди өөредилгезин дооскан башкының оглу-биле интервью

Бай-Тайганың Тээли суурда күш-ажылдың хоочуну Доржу Дамбиевич Салчак-биле Шагаа байырлалының бүдүүзүнде ужуражып, ажыламыдырал дугайында чугаалашкан улус бис. Ону онзагай, солун кижилериниң бирээзи деп билер мен. «Шын» солунуң арыштарына ооң бижээн чүүлдерин бо-ла үнүп кээр. Өскөн-төрзөн Бай-Тайгазы, Хемчининиң дугайында чараш шүлүктөрини сөөлгү чылдарда бижип турар апарган. Ынчангаш ужуражылгавысты Шагаа байырлалының болгаш чогаал дугайында чугаа-биле эгеледивис.

— Доржу Дамбиевич, Шагаага уткуур байыр чедирер чөшпээр көрүңер. Эң-пе баштай шагаалааныңарны сонуургадып көөр силер бе.

— Четтирдим. Силерге база байыр чедирип тур мен. «Шын» солун чокта, хоржок кижиги боор мен, почтаже телефоннап, негеп туруп бээр. Силерниң бижээн чүүлдериниң сонуурган номчу чор мен. Канчап четтигин турар ирги деп кайган хараар кижиги-дир мен.

Шагаа байырлалың мырыңай бичии оолак турган билип, коргон мен. 1940 ажыг чылдарда аалдар тайгага турган. Хамык улус «Шагаа-Шагаа» джиңиле амылажып, ооруп, холзеп чоруу турары сактыр-дыр мен. Аяңны кончук мендирежиң чолукшурунуң езулалын кылып турда, аажок сонуурган турар мен. Шагаа бүдүүзүнде аалга чоок-кавыда чурттап турар улуг кижилер чыгып кээр-ге, лама-башкылар (чалап эккеп алганы-ла ол турган боор) бурган дагыыр, хүнү бадыр ном номчуур боор чораан. Чапсарлап, шайлап алган, улаштыр номчуп-ла турар. Бис бичии оолдар тектеш ойнап халчып турар бис. Аш-чемниң хойун! Чинге-тараалыг кадыктың чаагайың! Хаарган далганның чаагай чыды ам-даа думчуумга чытталып кээр, уттуңдурбас. Шагаа хүнүнде хой кадарган кижиги аажок хүндүткелдиг. Ог бүрүзү кыры дүлүп бээр. Боова-боозак, курутту база эмгектоку суу бээр. Ынчан Шагаада хар эрип, суг агып чыдар боор

чораан. Оолдар өшкү кежи херектештерлиг, кадыг идиктерлиг бис. Шагаада аалдар бурган дагыыр, чеже-даа хоруглуг турган болза, бүдүү байырлап турганы ол чүве ышкыжыл. Лама-башкыларның кеңигире, шаң, дамбыразының даажы тончу чок дагжап хүнээр чүве.

Аалдар аалдажыр. Аш-чемни чыылган аал харыылаар. Үүже, хырбачаып бузар. Макарон аймаа бар эвес, кажакын ылбырадыр хайындырып каан Шагаа быдаазы дыка-ла чаагай! Улуг-бичии чок даңны атсы ойнаар — чуңгулаар, кажыктаар, даалылаар, тектештер. Улустуң кеттингени-даа каас-чараш, арыг-силиг. Арын-шырайында оорупкүлүү-даа аажок. Шагаа дээрде онза-ла байырлал-дыр деп бичии кижиги безин медереп билип каар чүве чораан.

— Силерниң ачаар улуг лама-башкы чораан деп дыңнап кижиги мен...

— Ийе. Ачамны Салчак Дамбы Чолбең оглу дээр. Ол 1900 чылда төрүттүнгөн. Моолга он беш чыл ооронгеш келген дээр чораан. Сарыг шажынның дээди школын дооскан. Ол кээрде аажок моолдаар, тывалаары харын арай кандай дээр-ле болгай. Баштай Чадаана хүрээзинге, оон Коп-Соок хүрээзи дүшкүжеге ажилдаан. Коп-Соок хүрээзи Кызыл-Дагга Тейлер баарына турган. Чонунуң кадың эмнеп, ачы-буянын чедирип чораан, репрессияланган. Оо, эт-севиинде эгелзеш, мал-маганыңа чедир чүү-даа чок кылдыр хавырткан кижиги-

дир. Соолүнде чок болган соонда ону агарткан. 2009 чылдың августта ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы он муң рубльди биске төлөп берген, артканын ам-даа сүржүп турар бис, дыңнадыптар бис дээр чүве.

— Ачаарга солун аалчылар кээр турган бе, сактыр-дыр силер бе?

— Бурятияга даңганга эмчи, ламалап турган Кенден-Сүрүн башкы аалывыска келгеш, ачам-биле аажок чугаалажып орамын сактыр-дыр мен. Ооң мурнуна Шагаа байырлалында ачамга почта таварыштыр посылка кээр. Ында хой-ле эм-таң кылыр ойт-сиген суп каан боор. Кенден-Сүрүн башкы чорудуп турганы ол боор. Соолүнде ачам улуг араанда келгеш: «Кандыг номну номчуп бэйиң, акым?» — деп айтырып олурар чораан. Ачам айтып бээр, дыка үр ном номчаан. Сакса салыр деп езулал кылыр чорду. Муң бурган чуруу бар саксага далган, дойдурак холуй чүгүткеш, долдур тырып-тырып, ушта тырыптарга, муң бурганның чуруу далган-дойга хевирлеттине бээр. Ону чалап арттырып каар чораан. «Ам ийи чыл дургузунда ажырбас, чүңү-даа тогбас сен» — дээр, шынап-ла, ачам ийи чыл эрткенде, 1979 чылдың апрельде, чок болган. Ачы-буян чедирип чораан чону ону соолгү орукче үдежиң, кайың-даа келген. 300 хире-даа чыгыы улус-чон аъттыг-чадаг ыңчан келген, машина-балгат-даа эңдерик. «Тыным алган башкым» дээр улус эмгектоку боор чорду.

— Ачаарның, улуг лама кижиниң, эт-херекселиң канчанган ирги?

— Бичимде ачам-биле кады хой кадарар бис. Анык-Ооруг бажыңга куйлуг. Олче кирген мен, ачам аңаа чула кыпсып алган, ном номчуур кижиги. Соолүнде: «Бо мээң эт-херекселимни музейге дужаанаар. Сарыг шажынның катап эглип кээр

үези кээр ужурлуг» — деп бодула чагып ораар чораан. «Мени Куу-Тейге олуртузун ажаап каан лама-башкының будунуң адаанга ажаап каар силер, черге хоммес силер» — дээр. Ооң чагыын ол олчаан күүсеткен бис.

— Ачаар дугайында чугаалап көрүңер, Доржу Дамбиевич.

— Авам Салчак Севоцмаа Уртукай уруу 1917 чылда төрүттүнгөн. 85 харлыыңа чедир чурттаан. Авам-ачамның Талдыг-Адырда кыптаанда аржаап суг агып чыдар. Ол кара суг бажын дагыыр улус. Ам оом ишти Серенмаа Салчак-биле ажы-толдеривис, уйнуктарывыс, төрелдеривис-биле ол аржаан сугну дагыыр чаңчылдыг бис.

— Куйга эт-херексели хевээр артканы ол бе?

— Чок. Соолүнде, шынап-ла, сарыг шажын эглип келгенде, Кызыл-Даг хүрээзи туттунган соонда, Саая Когел башкыга хүлээди берген бис. Куюн ажыдарда чула кыпсыр саржаа аалдан алырын уткан болган бис. Ам канчаар деп бодап кире бээривиске, 4 метр хире хонекте саржаа бар болган-на болгай. Номнар безин 40 ажыг саңныг болду. Бурганнар, дамбыралар, улус ханнаар балдызы дээш, дериг-херекселдерин хүрээге дужаап берипкен мен. «Хүлээди берген чүүлдерни даңзылааш, хол үжүү ап алыр тургандыр силер» — деп, соолүнде улуг лама-башкылар ыңча дээр чораан.

Бир катап Лопсан Түштен башкыдан мээң дунмам: «Ачамның ному арткан. Ол чүү ном

ирги, тайылбырлап берипкен дээр, коргеш, аажок ам оорзэн. Бо дээрде дыка атыг, ховар ном-дур. Көөтаап, меңээ чорудуп берипкен деп дилзэн дээр чораан.

— Лама-башкы өгбөз уйнуктарының хамаары кандыг ирги?

— Кыргач-ачазының бичектени ол ыйнап, ажы-вүс шунту сагыла-чуруу эки ооредилгелит, ажыламы эки чорлар. Мен бодум галтерлеп, колхозка комсекретарьлап, КМК-га секретарьлап, школага агай эргелекчилеп, бүгү начай чок ажылдап келдим. ишти — маадыр ис.

— Шүлүк бижир сонуулыңар канчап тыгып кел ол, Доржу Дамбиевич?

— Пенсиялап алган, малган азырап, соондан кылап чораан, Бай-Тайгамны, чиймни коргеш, ала-чай сагып-сеткилим кодурлуп боорга, бижиттиңиң эге кижиги-дир мен ийиң.

— Мал-маган сол-мендиң турар ирги бе?

— Тээли суурнуң чурттакчылары катчып алган, иштеривисти ээлчежиң кадарару бис. Чонун мал-маганы шөзүп турар. Одар-белчир диншес, оозу-ла берге. Хем арыынче-ле кирир-дир б Сиген-пирбиң кезер чер чедиршес. Люцерна-сиген үзигинден садар чүве бо көрөм. Дарга-бошкылар кээр ол айтырыгны черле тургу бодалдыг бис.

Доржу Салчак өг-бүлөзүниң идегелдиг даяңгыыңа ажы-төлүнүң езулуг хүндүткелдиг адазы-дыр дээрзи олар дээр өөрүп, чоргаарлап орамын илден. Ч кадында кымның кайда, канчаар ажылдап-чурт чоруурун ол төөгүлөй каанты. Оларның аразында ага-дарыже сундугар, өгбелериниң езу-чаңчылдары тө көрбөс кижиги чок. Ада-ие улуска төлөп аажы-тол аас-кежик кайың турар. Шагаада өөрүшкү, аас-кеж улам арбын болзун деп байырлаштывыс. Уян сеткил адаңың шүлүктөрин моон соңгаар-даа номчуй бээр б

метлана БАЛЧЫР

Туризм чылының ажыдышкынынга

ЧАРАШ КҮЗЕЛИВИС БОТТАНГАН БОЛЗА!

Бай-Тайга кожуунун Шуй сумузунун чурттакчызы, эге класстар башкызы Зинаида Шыраповна Семис-оолга Бүгү-делегейниң Дириг бойдус фондузунун Россияда толээ чериниң директору И.Честин бойдус камгалалынга хууда кирип чоруур улуг үлүг-хуузу дээш «Дириг бойдустун камгалакчызы» деп сертификатты тывыскап. А чоокта чаа ол Тыва Республикага эрткен конкурса кирипкеш, «Эң эки инновация төлөвилеси» деп номинацияга «Дустуг-Хем аржаанының турисчи баазасы» деп ажылы-биле бирги черни ап, 50 муң рубль грантын ойноп алган. Бо солун башкы-биле бистиң корреспондентивис ужуражып чугаалашкан.

—Зинаида Семис-оол, солун шаңнал алганыңар-биле байыр чедирип тур бис. Ындыг конкурса киржир күзел кажат, канчап тыптып келгени ол ирги?

—Мен чажымдан-на бойдуска чак, ооң чараш-каазып маган өскөн болган, төрөөн уюмунун тайгаларыче көрүп тап, тоолуг чараш бодаларны бодаар чордум. Ол дугайда чогаал бижири турган, дыка-ла солун помнар пер турган боор. Ынчалза-даа күзел-бодалдарымны кымга ажалтайн, бодум иштимде даар турдум.

Бодум алыс черле соңуургак, чугаакыр аажым-биле суурууска ооп-моон альпинистер кээрге, эң эгезинде оларны аажок соңуургап дыңаар, айтырыглар салыр турдум. Соолзуредир олар мени дыңаар, айтырыглар салыр апарган. Төрөөн чуртунун дугайында, ооң тоолуунун дугайында бодум улуг улустардан соңуургап дыңаар, оларны эдери, тайгатаңды кезип өскөн болган, олардан дыңаар солун чугааларымны альпинистерге соңуургадып, кайы-бир тайга, хем, аржаан дугайында тоолу чугааларны-даа ыдып бээр мен. Ынчаарымга ол черни

олар барып көрүкээр апарган, оларны эдери алган, кезип чорутар турдум.

Кажат 2010 чылды Туризм чылы кылдыр чарлаар дугайында чугаа үнүп келгенде, кандыг-чүү-даа бол, альпинистер, туристер-биле танып, эвээп-биче дуржулгалыг кижил болган оларны чүпү соңуургаарын билир болган турисчи бааза дугайында күзел-бодал чайгаар тыптып келген, мындыг чүве.

—Турисчи бааза кандыг болур ужурулуг деп бодаар силер? Устүнде алганыңар шаңналга төлөп тиз болган төлөвилелиңер-биле таныштырыптар силер бе, Зинаида Шыраповна?

—Ог бааза дийин, аде. Бо өглерниң ниити саны — 13. Ооң чылдаганын база тайылбырлаптайн. Чоон чүк улзуунун чыл эргилдесинде — санаалкынында 12 чыл бар болгай. Ынчанган мээң бо төлөвилелимге база 12 ог турар, а ортузунга бир өзек ог — ог музей. Чүге дээрге хой-хой аян-чорукчуларны турисчи хереглел-пегелдесин ог, кодээ амыдырал, бойдус-чурумал болдуруп турар. Дыка хой турис-терниң эң-не соңуургаар денис-кээри Тыва болганда, ооң кайгамчык бойдузу, езу-чаңчылар, коңкун амыдыралы оларга солун дээрзин билир мен. Бистиң Шуй суурунун денис-кээринге кээп, оонааларыныска, кара сугларыныска баштарынга, погаан ыяптарыныска, аржаан-парыныска медитациялап, оон энергия, күш ап, арыгланым

турарыныска ол дээр боор чорду. Бойдуска арыгланымны аас-кежик дээр.

—Катап өглерже эглип кээлиңер.

—Ийс. Дал ортузунда улуг ог музей ог-болур. Бистиң шаг-шаандан өгбелеривистиң кандыг өгте чурттап чораанын, ону канчаар дерип, кандыг эдилелдер эдилеп чораанын, кандыг ажил-агый-биле амыдырап чораанын бо өгден аян-чорукчу билеп алзын дээш ону тигер — сорулга ол. Долгандар 12 ог. Ол ог бүрүзү тускай чылга хамааржыпкан болур. Чижээлээрге, бо чылын Пар чылы келген болгай. Пар чылдыг аян-чорукчуларны ол өгте дыңтадырар.

Ог бүрүзү камгалалдыг (обсер) болур, эжик аксында бедик черге азын каан турар. Ол бүгү-нү тайылбырлаар апар. Тоолалыгта туристер эдериң чедири бээримге, онкүлөр торуп турар болган. Ону шуут улуг болуушкун кылдыр хүлээп алыр улустур. Бе сүдүндөп хымысты канчаар кылырын көргүзүп турдунус. Хой кыргытыры, дүк салыры улуг байырлал болгай. Ынчанган ол бүгү ог баазага көргүс-түпкөн турар ужурулуг, а аал-

чыларга ону соңуургадып, холу-биле кылдырын ооредир. Алгы-кеш эттээр, дүк салыр, таран соктаар, инек-саар, чонардантан чазыры, чен эжери дие-де, чүпү тышалар кылын чорбаан дээр.

—Аян чорукчуларга дыштанылга программазы ыяп турар ла ыянап?

—Ынчанмайн канчаар. Немелде ачы-дузалар көрдүгөн турар ужурулуг. Хоомей-сыгыт, игил-бызанын, ыры-кожамык, хүрөң, аят чарыжы, ча адары... Тыва оюннар — буга шыдыраа, аскак-кадай, төскөтээри, кажыктаары. Бо бүгү дээрге оларга эң-не кайгамчык аян-чорук, дыштанылга болурунда ачыла, билин бедидеринге улуг ажык-дузалыг дээр чугаажок.

—Чараш күзелиңер канчап боттандырып болурула, чээ?

—Турисчи ог баазага хой акша-копеек херек бооп турар, ол бодалды амыдыралга боттандырып дээш деткикчилерни дилеп тур бис. Айлана Борисовна Кара-Монгуш-биле бүгү күжүвүстү бо бодалче угландырып тур бис. Бис ону бо дораан кылын шыдавайн барзыныска-даа, казак-чагырга черлери ону боттандырып шыдаар-дыр ийин деп бодаар мен. Хой мал-маганшыг, бай-шырак улус-даа хой болгай. Ынчанган мээң бо бичии дуржулгам — төлөвилелимни кым-даа ажыглап болур.

—Интервью дээш четтирдим. Чараш күзелиңер боттаныр-ла болзунам.

Зинаида Шыраповнаның төлөвилелинде дег 13 ог тигери берге-даа бооп чаданас, ыпчалза-даа орус чонун «карактар коргун-даа турза, холдар кылын турар» дижири дег, дидим эгелээшкп, хөдөлүшкүндөп бүгү чаа чүүлүн боттанышкыны хамааржыр болгай. «Мый-ыттың сагыжы тайга бажында» дээрлер-даа дораан тыптыры чугаажок. Ынчалза-даа «Күзел күштүг» деп чонувустун мерген чугаазы барын утпаалыңар. Туризмни Тыва-ыска сайзырадып, ооң ачызында төрөөн республикамыстың социал-экономиктиг хөгжүлдесин улам күштөлдирерин чедиң алыры — бөгүнгү амыдыралдың пегелдесиндир.

• Спорт

«АФГАНЧЫ»-

ДАЙЫНЧЫЛАРНЫҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Ада-чурт камгалакчыларының хүпүңге уткуштур республиканың элээди уругларның спорт школаларының 1994-1995 чылдарда төрүттүнгөн оолдарының аразыгга хостуг хүрешке «афганчы»-дайынчыларның кубогу дээш команда аайы-биле маргылдаа февраль 20-21 хүпперинде Кызылда «Сүбедей» спорткомплексе болуп эрткен. Чаңчыл болган бо маргылдаага Кызылдан болган республиканың кожууннарындан 15 команда киришкен.

Маргылдааны чыл сапында РФ-тиң Афган дайынының хооппар эвилелиниң Тыва денис-сүр салбыры (даргазы Леонид ара-оол), Бүгү-россияның Дайынчы акы-дуңмалышкы «орук» хой-ниити организация-ы (даргазы ТР-ниң Хоойлужу-улга палатанының депутаты Юрий Кара-оол) организастап турар болган, шаңналдары-даа, иити эрттирип турары-даа бек дещелде. Бо маргылдаага «афганчы»-дайынчылар боттары ийекейлиг киржиң турар болган, олар боттарының үлгесинге аныяк-өскөш патриотчу орукка кижизидип турар.

Номчукчуларны мапатназы-ыла тиилекчи командаларны ораан адап бижиин. Үшкү ерни Улуг-Хем кожуунун командазы чаалап алган. Бо кожуунун командазы 2009 чылда «афганчыларның» шаңалы дээш эрткен маргылдаага ирги черни элээш, кубокту чаалап алганын сактыр-дыр мен.

Бирги болган ийиги чер дээш демисел коңчуг чидиг байдалга эрткен. Команда бүрүзүнде он бир-он бир аныяк мөгө бар болган, хой сан ойноп алган команда тиилекчи болур. Бо удаа республиканың олимпий-жи курланырларының элээди оолдарының тускайжыттыг спорт школаларының командазы

биле ТР-ниң ийи кижил аразында демисежир клубтун командазы ужуражы берген. Түңгел оюнун эң соолгу салыны — Сат Сапы-Маадыр биле Сүге-Маадыр Сотна оларның хүре-жинден коңчуг хамааржыр апарган. Чүге дие сан дең — 5:5. Ынчанган бүгү-ле кичээңгей ынаар угланган. Бо салыгынч төңчү секундаларында Сат Сапы-Маадыр (РОКЭОТСИ) кылган аргазы-биле бир санын алган, командазынга тиилек-гени чаалап берген. Чемпион команданың кежигүңпериниң деңзи аайы-биле аттары бо: Байыр Ондар, Начын Куулар, Кежик Шаравии, Артын Ку-

Дайынчы акыларындан шаңналды ап турары.

жүгет, Базыр Имажан, Биче-оол Шаанап, Чойган Седеп, Шолбан Монгуш, Меңги Данзын болган Саны-Маадыр Сат олар-дыр.

Ийиги черни ТР-ниң ийи кижил аразында демисежир клуб-тун командазы чаалап алган.

— Маргылдааны коорүмге, демисел чидиг байдалга эртип турар-дыр. Силерниң үнелели-ңер кандыгыл? — деп, ТР-ниң Күш-культура болган спорт агентилелиниң директорунун ораакчызы Владимир Түлүп-тен айтырдым.

— Кожууннардан командаларның ниити белеткелин ортумак деп санап болур. Олар-ның командаларының аразында ийи-чаңгыс шырак оолдар бар-дыр. Ынчалза-даа маңа Кызылдың командаларынга төлө-тиг удурланышкыны чүтлө Улуг-Хем кожуунун командазы

чыл сапында көргүзүп турар. Оларның белеткели черле пору-дур — деп харыылады.

Маргылдааның шаңналдары шырак болган. Республиканың олимпий-жи курланырларының элээди оолдарының тускайжы-тыг спорт школаларының бир-ги черни элээш команданыңа РФ-тиң Афган дайынының хооппар эвилелиниң Тыва денис-кээр салбырының кубогун, улуг соолукчуну, кижил бүрүзүңге ортектиг белекти, дипломну болган алдын медальдары «афган-чылар» тыныскап. Ийиги болган үшкү черлерни элээш командаларны база кубоктар, кижил бүрүзүң ортектиг белектер, дипломнар болган монгуш болган хүлөр медальдар-биле шаңнаан.

Виктор САПДАР.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Ийиги сесиржи алышкын.

УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИГ ХЭЭЛИ АЛЫР ДЭЭШ...

Федералдыг Үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле районнар аразының инспекциясының удуртукчузу Юрий Кавалеров, ооң оралакчылары Артем Кулиш болгаш Александр Иванов олар «Альянс Тува» кызы-гаарлаттыг харысалгалыг эштежилгеден немелде ортектер үндүрүүн хоойлуга чорүштүр аңаа эгидип бээри дээш 18 млн. рубль түнүг (кижи бүрүзүнге 6-6 млн. рубль) улуг хемчээлдиг хээлини алыр деп турда, Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның Экономикактиг кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демисел эргелелиниг ажылдакчылары тудуп алганнар.

Бо кем-херек үүлгедириникинге каразыттырып турар хамаатылар Россияның девискээринде коррупциялыг делгем харылзааларлыг болганында бадаткал фактыларын чыырын болгаш бижидип алырын оперативтиг ажылдакчылар чыл дургузунда чорудуп келгеннер.

Оператив-техниктиг хемчеглерни кылып чорудуп тура, РФ-тиң Прокуратуразының чанында

Истелге килдизиниң Тывада эргелелиниг ажылдакчылары ол албан-дужаалдыг кижилерни РФ-тиң КЧК-ның 90 чүүлүн езугаар тудуп хоругдааннар.

Тудуп хоругдаашкынны аажок шалыпкын чорутканындан милицияның тускай ажылдакчыларының чедип келгени оларга шуут манавааны чүүл болган.

Бо фактыга хамаарыштыр 2010 чылдың февраль 19-та үндүрген доктаал езугаар РФ-тиң КЧК-ның 30 чүүлүнүн 3 кезээ-биле, 290 чүүлүнүн 4 кезээниң «а», «г» пунктулары-биле (албан-дужаалдыг кижиниң улуг хемчээлдиг акшаны хээли кылдыр боду азы өске кижиге дамчыштыр алганы дээш) кеземче херээн оттурган.

Кеземче херээ-биле РФ-тиң Прокуратуразының чанында ИК-ның Тыва Республика талазы-биле эргелели ажылдап турар.

ТР талазы-биле ИХЯ-ның Экономикактиг кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демисел эргелели.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле күрүне комитеди

1. Арга-арыг аймаан дыштанылга, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу ажыл-чорудулганы боттандыраары-биле «Каа-Хем лесничествозу» күрүне албан чериниң арга-ыяш ажыл-агый регламентинде доктаадып тургускан арга-арыгны ажылгаарының параметрлеринге дүүштүр арга-арыг участоктарын арендаарының керээзин чарар эргени садар талазы-биле аукцион эрттирерин чарлап тур.

1. Садыглаашкынның хевирин: аас-биле садыглажыр хевириниң аукциону.

2. Аукционнуң организакчызы: Тыва Респуб-

ликаның Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле күрүне комитеди.

Адреси: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», каб. 7, арга-арыг ажыл-агый болгаш арга-арыгны катап тургузар килдис. Телефон: 8 (394-22) 6-19-18, факс: 6-11-94, E-mail: gk117@nxt.ru

3. Аукционнуң салыы: арга-арыг участоктарын дыштанылга, туризм, күш-культура-кадыкшылга болгаш спортчу ажыл-чорудулганы боттандыраары-биле арендаарының керээзин чарар эргени садарын дараазында аукцион единицасы-биле чорудар:

А/ч №	Арга-арыг участогунун кадастр дугаары, арга-арыг даңзында күрүне учедунун номери	Турар чери		Кварталдың №	Шөлү (га)	Ажылгалдың чөпшээрээн хевирин	Аук-га кирген чүүлүнүн эге өрттээ (чылда аренда төлөвиринин эге хемчээли) (рубль-биле)	Баш удур төлээр долаа (руб)
		Лесничество	Лесничество-участок					
1.	20-2010-02	Каа-Хем КА	Сизим	826/42	0,63	Дыштанылга, туризм, күш-культура, кадыкшылга болгаш спортчу ажыл-чорудулганы боттандыраарына	1425, 58	1425, 58
2.	21-2010-02	Каа-Хем	Бүрен-Хем	1/13	2,0	Дыштанылга, туризм, күш-культура, кадыкшылга болгаш спортчу ажыл-чорудулганы боттандыраарына	2119,70	2119,70

Арга-арыг участогунун кызыгаары доктаадып тургустунмаан, ажылгалдың хуусаазы тодараттынмаан.

4. Аукционга киржир дугайында чагыг кирир чер, кажандан эгелеп кирири болгаш сөөлгү хуусаазы:

аукционга киржириниң чагыгын дараазында адреске хүлээп алыр: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 7, «арга-ыяш ажыл-агыйының болгаш арга-арыгны катап тургузарының килдизи» 2010 чылдың апрель 19-тан 2010 чылдың май 18-ке чедир ажыл хүннеринде болгаш ажыл шактарында.

5. Аукционнуң эртер чери болгаш хүнү: 667011, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 7, «арга-ыяш ажыл-агыйының болгаш арга-арыгны катап тургузарының килдизи» 2010 чылдың июнь 2-де 14.00 шакта (тус черниң шагы-биле).

6. Албан-езуунун сайтызы: аукцион дугайында документацияны Интернетте албан-езуунун сайтызы www.gov.tuva.ru деп адреске кирирген.

7. Аукционнуң хемчээли—аукционга садып

турар чүүлүн эге өрттээниң (чылда аренда өрттээниң эге хемчээлиниң) 5 хуузу.

8. Аренда керээзин чарарының хуусаазы: арга-арыг участогунун аренда керээзин аукцион протоколунга ат салган хүнден эгелээш, он ажыл хүнүнүн дургузунда чарган турар ужурлуг.

9. Долаа төлөвир болгаш ону төлээриниң дугайында медээлер: аукционга киржириниң биле 2010 чылдың май 18-ке чедир долаа акшаны төлөвир поручениези-биле аукционга саткан чүүлүн эге өрттээниң 100 хуу хемчээлдиг кылдыр, аукцион организакчызы: Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле күрүне комитединге төлээр. ИНН 1701046164, КПП 170101001, р/с 40302810800000000004 ГРКЦ НБ Респ. Тыва Банка России г.Кызыл, БИК 049304001. «Төлөвириниң ады» деп черге «Арга-арыг аукционунга киржилге дээш долаа төлөвир» деп айтыр.

10. Аукцион дугайында долу медээни болгаш киржикчилерниң документилерин аукцион организакчызындан ал болур силер. Тел. (8 39422) 6-19-18. Харылзажыр кижиге: Татьяна Михайловна Анашина.

Олимпиада
ҮШ АЛДЫН БАЙДАЛДЫ
ЭКИЖИТПЭЭН

Ванкуверде Олимпий оюннары адакты эгелээш. Кол-кол хевирлерге маргылдаада хүннерде доостур.

Россияның олимпийжи чыынды командазының ниити байдалы кандыгыл? Февраль 24-түн медээлери-биле алырга, байдал дүвүренчиг хевээр. Россия чүгүле 3 олимпийжи алдын медальдыг, 4 мөңгүнүг болгаш 6 хүлөрлиг болуп, ниити сески черни ээлеп турар.

Фигурлуг эжеш чунгулаашкыга Оксана Домнина биле Максим Шабалин хүлөр медальды чаалап алганнар. Чунгулаашкынның бо хевиринге АКШ-тан Тесса Вирту биле Скотт Мойр олар олимпийжи чемпионнар болган.

Байырлал хүннеринде эрткен оюннар үезинде эр улус аразына хууда фигурлуг чунгулаашкына улуг идегелди салып турганыны Евгений Плющенко ийги черни ээлеп, олимпийжи мөңгүн медальды чаалап алган. Ооң эки чунгулаашкынын шийткешчилер чедир үнелевейн барган деп ниити түнел бар.

Шак-ла ыңдыг мөңгүн медальды Иван Скобрев 10 километрге конькиге маңнаар чарышка ойнап алган. Бо И.Скобревтиң Ванкуверге ийи дугаар олимпийжи медалы болур. Ол ооң мурнунда 5 километрге чарышка хүлөр медальды чаалап алган турган.

Херээжен биатлонистер ара-

зынга болуп эрткен маргы база бир россияжи спор Ольга Зайцева ийиги ээлээш, мөңгүн медальды тиг болган. Ыңчалза-даа лонга оон-даа үнелиг — медальды Сибирь чурттуу чу Евгений Астюгов ч алган.

Биатлонга херээжен тузунга 4х6 километрге э тага Россияның чыынды дазы (Слепцова, Богалий вец, Медведцева, Зайцева) 23-те, Ада-чурт кам чызынын хүнүнде, алды далады чаалап алган. Эрх Бистин алдын медальдары-биле чегей команда чуртка ол дыка улуг өөрү сөңнөөш!

Шайбалыг хоккейге Р ның чыынды команда Олимпиаданың хартаачы деп санадыр Канаданың чы командазы-биле бо дүне ол Канадтар дыка кызып ойну турары мурпунда-ла билд турган. Чүге дизе, олар чылын делегей чемпионна түнел оюнга Россияның ды командазынга утту Ыңчанган ол чуртунга «о негээринге белең. Ооң тү бо одуругларны бижип билдинмес турган...

Спорт ки

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫ

Бистин эргим киживис, уруувус, угбавис, дуңм чуржувус, кунчуувус, чаптанчыг олгу, кызының ынак Аржаана Кызыл-ооловна МОНГУШ 2010 чылдың январь 9-аарыгның хайы-биле аныяк назынындап кезээ мөңгөде чоруткан.

Эң-не берге өйде бистин кажыдалывысты деңгел үл моральдыг болгаш материалдыг ачы-дузазын чедирген чоңу ырак-чооктап келген дөргүл-төрелдеривиске, дуңмавы Кызылда чаңгысклассчыларына, кады ажылдап чораап дугаарлыг уруглар садигиниң коллективинге, кудаларын Шекпээр суурнуң чоңунга, школа бапчыларына, кожалары сеткиливис ханызындан четтиргенивисти илередип, черге мөгөйдивис.

Авазы, кады төрөөн дуңмалары, керни

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, чагаа — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9110. Чагыг 20. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакред» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304 Россия Федерациясының Парлалга, телерадио-дамчыдылга бол массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Орта Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2 чылдың май 14-те эде бүрүткээш.

Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парл (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының боддал редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгнан санга болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар ботт харыылаар.